

SZABÓ ERVIN SZEREPE
MAGYARORSZÁG
MAGYAR ÉS NEM MAGYAR NÉPEI
MUNKÁSMOZGALMÁBAN
1900-TÓL 1918-IG

Bikar Fedora

Szabó Ervin nemcsak Magyarország forradalmi szocialista mozgalma 1900-tól 1918-ig terjedő időszakának legjelentősebb alakja, de nemzetközi méretekben is kora legtekintélyesebb marxista tudósai között foglal helyet. A marxista elmélettel és gyakorlattal, a nemzetiségi és agrárkérdéssel foglalkozó tanulmányai, a magyar történelemre vonatkozó tudományos munkái német, francia, olasz és orosz szocialista folyóiratokban jelennek meg. Oly mértékben hozzájárult a forradalmi szocialista mozgalomhoz és az első világháború végefelé akkora volt a tekintélye, hogy Lenin szovjet akadémiaja 1918-ban a mindössze tizenkét külföldi marxista tudóssal együtt tagjává választotta. Ő volt az akadémia egyetlen magyar tagja.

Évekig tartó ellenzéki harcával, melyet a magyarországi szociáldemokrata párt opportunistá vezetősege ellen folytatott — a párt 1900-tól 1918-ig mindinkább a magyar uralkodó osztály hegemónista politikájának befolyása alá került —, Szabó Ervin a magyar forradalmi szocialisták egy egész nemzedékének lett a nevelője, amely Magyarország Kommunistá Pártja és a Magyar Tanácsköztársaság megteremtésében döntő szerepet játszott.

A nagymagyar sovinszta uralom legsúlyosabb körülményei között Magyarország nem magyar népeinek egyenjogúságáért és nemzeti önállóságáért vívott kitartó és merész harcával Szabó Ervin jogosan szerzte meg az elnyomott nemzetiségi vezetőknek bizalmát és rokonszenvét. Szabó Ervinnek és társainak a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó munkáit lefordították szerbhorvát nyelvre is, s ezek a művek a nem magyar népek nemzeti szabadságukért vívott harcának hathatós eszközei lettek.

Szabó Ervin emellett éppily következetesen szállt síkra a nem magyar szocialista mozgalmak teljes autonómiájáért Magyarország szociáldemokrata pártjának centralizmusával szemben, és minden igyekezetével azon volt, hogy a nemzetiségi kérdés a magyar szociáldemokrácia politikájának előterébe kerüljön. Hála az ő fáradozásának, Horvátország önálló szociáldemokrata pártjának megalakítása után a magyarországi párton belül megalakultak a külön szlovák, román, szerb és német szocialista szekciók. A nem magyar népek szociáldemokrata mozgalmának baloldali vezetői szoros kapcsolatban álltak Szabó Ervinnel, aki az ő munkájukra tartós és jelentős befolyást gyakorol.

A munkásmozgalomban való eme tevékenysége mellett Szabó Ervin, a haladó magyar értelmiség egyik legfőbb megszervezője és vezére, a magyar értelmiség legértékesebb és legszabadabb szellemeit a Társadalomtudományi Társaságba, a Galilei-körbe és a *Huszdik Század* című folyóirat köré gyűjti. Ezek a csoportok a félf feudális, sovinszta Magyarország uralkodó osztályának elméletét és gyakorlatát rendkívül élesen bírálják és ilyen módon szervezeten, sikeresen harcolnak ellene. Az a tudományos-társadalmi tevékenység, melyet ez az értelmiség kifejtett, néhány igen jelentős művet eredményezett, melyekben a korabeli Magyarország nemzetiségi és szociális-politikai valósága volt feldolgozva, Magyarországon abban az időben egészen kivételes kritikai tárgyilagossággal.

Szabó Ervinnek a soknemzetiségű Magyarország történelmével foglalkozó tudományos munkássága fordulópontot jelentett a magyar történelemírásban. Tudományos következetességgel és merészen a magyar történészek közül elsőnek ő alkalmazza a történelmi materializmus módszerét Magyarország leglényegesebb történelmi problémáinak tanulmányozásában: a nemzetiségi- és parasztkérdés, az osztályellentétek és osztályharc szerepének az 1848-as forradalom stb. vizsgálatában. Ezzel Szabó Ervin a modern marxista történelemírás megalapítója lett Magyarországon, s jelentős hatással volt a modern jugoszláv történelemírás fejlődésére is.

A Magyar Tanácsköztársaság kormánya 1919-ben, méltányolva Szabó Ervin művének nagy jelentőségét, elhatározta, hogy a Kommün első kiadványai között kinyomatja összegyűjtött írásait. Ez a határozat megvalósítatlan maradt a Szabó Ervin halálát követő teljes negyven esztendő alatt (1918—1958). A magyar kommün leverése után mindenekelőtt Horthy ellenforradalmi kormánya akadályozta meg munkáinak megjelenését. A Magyar Népköztársaság megalakítása után (1945-ben) Szabó Ervin műve Rákosi rezsimje alatt továbbra is indexen maradt, mert a forradalmi szocialista demokratizmusról vallott alapvető nézetei és a munkáspártok vezetésében mutatkozó bürokratizmussal, dogmatizmussal, személyi kultusszal és a többi negatív jelenséggel való szembehelyezkedése homlokegyenest ellenkezett az uralkodó sztalinista elmélettel és gyakorlattal.

Csak 1958-ban került sor Magyarországon Szabó Ervin rehabilitálására, ekkor jelentek meg, a desztalinizáció tudományos síkon történő folyamatának egyik legjelentősebb eredményeképp, Szabó Ervin *Válogott írásai* (Budapest, 1958). Négy hosszú évtized után tehát újból

nyitva az út, hogy Szabó Ervin életművét, mely különösen fontos nemcsak a magyar, de a jugoszláv történelemtudomány szempontjából is, tanulmányozni lehessen.

Két fontosabb értekezés foglalkozik Szabó Ervin életével és munkásságával: az egyiket a budapesti Párttörténeti Intézet állította össze (megjelent Szabó Ervin *Válogatott írásai* bevezetéseként, 1958-ban), a másik Jászié; „Szabó Ervin és életmunkája” címmel Szabó Ervin: *Társadalmi és pártharcok az 1848-49-es magyar forradalomban* című művéhez (Bécs, 1921.) írt bevezetés, amely Szabó Ervin munkásságát nemcsak egymástól különböző, de ellentétes periódusokra is osztja.

A Párttörténeti Intézet értekezése Szabó Ervin munkásságában négy korszakot különböztet meg. Az első a szociáldemokrata korszak, amely tanulmányai befejezésétől, 1899-től 1905 végéig tart; e korszak egész tartama alatt Szabó Ervin minden pártpolitikai tevékenységét Magyarország szociáldemokrata pártján belül fejtette ki. A második a „szindikalista” korszak, 1907-től 1910-ig (1906-ban súlyos betegsége meggátolta minden tevékenységében. B. F. megjegyzése) mint a forradalmi szindikalizmus híve harcol a hivatalos szociáldemokrata elmélet és gyakorlat ellen. A harmadik az ún. könyvtárosi korszak: 1911-től 1914-ig Szabó Ervin csalódottan vonul vissza a nyilvános politikai élettől, és könyvtárosi hivatásának szenteli magát. A negyedik korszak felöleli az első világháború éveit (1914-1918), melyekben Szabó Ervin újra intenzív forradalmi-szocialista tevékenységet fejt ki.

Jászi Oszkár Szabó Ervin munkásságát három periódusra osztja: az első t dogmatikusnak nevezi, mivelhogy nézete szerint Szabó Ervin akkor még kifejezetten a marxizmus talaján áll; a második a teljesen betölti a szociáldemokrata politikának és taktikának a forradalmi szindikalizmus szellemében való gyökeres megváltoztatásáért folytatott harc; a harmadik periódust Jászi etikus periódusként jelöli meg, mert szerinte Szabó Ervint ebben az utolsó periódusban leginkább a szocialista erkölcs problémái foglalkoztatják.

Ha Szabó Ervin életművére mai távlatunkból pillantunk vissza, ami lehetővé teszi, hogy a maga teljességében áttekintsük, akkor az életmű egyik fő jellegzetessége jelenik meg előttünk: az az egység, mely Szabó Ervin élete és munkája fejlődési állomásainak belső, szerves összefüggőségében nyilvánul meg.

Hála tehetségének, nyelvtudásának (jól tudott németül, franciául, angolul és olaszul) és fáradhatatlan szorgalmának, Szabó Ervin még tanulmányai idején, Bécsben, a forradalmi szocializmus különféle képviselőivel való közvetlen érintkezés révén megismerkedett a korabeli munkásmozgalom elméletével és gyakorlatával, és ezzel párhuzamosan szilárd ismereteket szerzett a társadalomtudományok és a marxizmus köréből. Magyarországon abban az időben kivételesen sokoldalú marxista műveltsége alapján, a történelmi materializmus szakavatott alkalmazásával Magyarország múltjának és nemzeti-politikai és szociális valóságának tanulmányozásában sikerült felfednie és megvilágítania e valóság lényeges, sajátos problémáit és az akkori magyar társadalom időszerű kérdéseiben, azok konkrét megoldási lehetőségeiben és módszereiben helyesen tájékozódnia. Szabó Ervin tehát szocialista

és tudományos tevékenysége legelején, miután 1899-ben elvégezte tanulmányait, világosan meghatározott céllal úgy lép a nyilvánosság elé, hogy a korabeli Magyarország forradalmi szocialista mozgalmanak tényleges feladatairól megvannak a maga kialakult, alapvető nézetei. Abban az időben, amikor — a magyar szociáldemokrata párt központi lapjában, a *Népszavában* megjelent cikkeivel, a nemzetiségi és parasztkérdésről, az osztályharc szerepéről és a munkásmozgalom többi időszzerű problémáiról írt brosrúráival és értekezéseivel — másoknak még csak rámutatni kezd a mozgalom helyes útjára, maga már tisztában van mind az út végső céljával, mind azokkal a módszerekkel és eszközökkel, melyek a végső cél megvalósításához vezetnek. Szabó Ervin kezdeti koncepciója arról a munkáról, mely a végső cél eléréséhez vezet, a következő volt: a forradalmi szocialista elmélet és gyakorlat következetes és meg nem alkuvó propagálásával és megvalósításával, kíméletlenül folytatott osztályharcban mozgósítani a társadalom potenciális szocialista erőit: a városi és falusi munkásságot, a szegényparasztságot, a nemzetiségi elnyomásban élő nem magyar népeket, a diákságot, a haladó értelmiséget — és szervezeten harcra vezetni őket a Magyarországon uralkodó rendszer és a nemzeti és szociális elnyomás uralmának, a feudálkapitalizmusnak a megdöntésére, a párt- és szakszervezeti szervezetek kiépítésével lehetővé tenni és biztosítani a dolgozó tömegek legszélesebb rétegeinek a munkásmozgalomban való aktív részvételét, olyan demokratikus alapon, hogy ezáltal erősödjön a tagok önálló iniciatívája és gondolkodási szabadsága; a tömegek ilyen bevonása a mindennapi akciókba — a bérmozgalmaktól a gazdasági, politikai és általános sztrájkokig — biztosítja az akciók minden szervezett részvevőjének a közreműködését, vagyis hogy közösen határozzák meg a soron következő feladatokat, valamint hogy szabadon, kritikusan értékeljék minden fontosabb vállalkozás sikerét és kudarcát — így nevelődnek a szocializmus öntudatos, kezdeményezésekre képes, felelős előharcosai, majd a megvalósításáért folyó harcban az eljövendő szocialista társadalom szervezői, akik kellő tapasztalatokkal, áldozatkészséggel és egyéb olyan képességekkel rendelkeznek, melyek múlhatatlanul szükségesek ahhoz, hogy az új társadalmat megóvják az esetleges deformációktól, mint pl. a bürokratizmus túltengése, a személyi kultusz, etatizmus és más eltorzulások.

Kitartóan és következetesen síkraszállva Magyarország munkásmozgalmanak tömegesítéséért és forradalmasításáért, Szabó Ervin kezdetől fogva harcolt a korabeli szociáldemokrácia elméletében és gyakorlatában megnyilvánuló negatívumok ellen. A szociáldemokrata párt Magyarországon éppúgy, mint Nyugaton, a marxista frazeológia álarca mögött gyakorolta a maga opportunistá, antimarxista, forradalmiatlan s gyakran még sovinizta politikáját is, az osztályharc elsikkasztását és hátráltatását, a burzsoáziával való paktálást, hogy a munkásmozgalmat kizárólag az általános választójog és a parlamenti többség békés, törvényes úton való kivívására korlátozza.

Szabó Ervin mindvégig hű maradt alapvető célkitűzéseéhez, s megvalósításukért élete és munkássága egész idején következetesen harcolt. Ennek a harcnak csak a külső formái változtak aszerint, hogy miként változtak objektív és szubjektív munkalehetőségei. Tevékenységét Ma-

gyarország szociáldemokrata pártjának keretében fejtette ki mindaddig, míg csak a hivatalos opportunisták vezetősége a párton belül 1960-ban el nem fojtott és lehetetlenné nem tett minden forradalmi tevékenységet, nemcsak az ő, hanem a forradalmi áramlat minden más harcosa számára is. Szabó Ervin akkor a pártellenzék más tagjaival együtt a forradalmi szocialista elmélet és gyakorlat propagálására és megvalósítására irányuló munkásságát úgy kényszerült folytatni, hogy a szakszervezetekre és — egy ideig (1907-től 1910-ig) — a nemzetközi munkásmozgalom szindikalista irányzatára támaszkodott, mely akkor Nyugaton a *Vissza Marxhoz!* jelszóval a szociáldemokrácia opportunizmusa ellen harcolt, sikrasszállva az osztályharc tisztaságáért, a proletariátus önálló, direkt akciójáért és egy olyan munkásmozgalmi politikáért, melynek a reformisztikus és opportunisták torzításától megtisztított forradalmi marxizmuson kell alapulnia. S amikor (1910-ben) saját tapasztalata meggyőzte arról, hogy a magyar munkásmozgalomnak a szindikalizmus segítségével való forradalmasítása meddő igyekezet, Szabó Ervin nem ragaszkodott tovább ehhez a gyakorlat által meghazudolt elmélethez, s a következő, állítólagos passzív „könyvtárosi” periódusában (1911—1914) folytatta forradalmi-szocialista munkásságát, tartós és szerfölött jelentős befolyást gyakorolva a mozgalom szám szerint is nagy, radikális elemeire. A munkásmozgalom forradalmasításának ezt a munkáját változatlanul következetesen és fáradhatatlanul folytatja a háborús években is, 1914-től 1918-ig.

Eszerint nem helytállóak az idézett megállapítások (sem a *Válogatott írások* bevezetőjében kifejtett nézetek, sem Jászi véleménye), melyek Szabó Ervin tevékenységének egyes korszakait egymástól különválasztják, abból kiindulva, hogy az első, a Bevezető szerint „szociáldemokrata”, Jászi szerint „dogmatikus” periódus ellentétes a második, a „szindikalista” periódussal, s a harmadik, a „könyvtárosi”, tagadása az előbbieknél, míg a háborús korszak Szabó Ervin négyéves passzivitásának megszakítását, szocialista-politikai „renaissance”-át jelenti. Ugyanígy elfogadhatatlan Jászi megállapítása, mely szerint az utolsó periódust mint etikai korszakot fogta fel; Szabó Ervint kezdettől fogva intenzíven foglalkoztatták a szocialista erkölcs problémái, tevékenysége egyik szakaszában sem csökkent e problémák iránti érdeklődése.

Szabó Ervin szocialista tevékenységének bármiféle feldarabolása megnehezíti életművének tanulmányozását, amely tartalmilag éppoly egységes, oszthatatlan egész, mint ahogy Szabó Ervin egész alakja egyetlen zárt egyéniséget képvisel.

SZABÓ ERVIN SZEREPE MAGYARORSZÁG
MUNKÁSMOZGALMÁNAK
FORRADALMASÍTÁSÁBAN

I.

AZ OROSZ FORRADALMÁROK HATÁSA A SZOCIALISTA
SZABÓ ERVIN FEJLŐDÉSÉRE

Szabó Ervin forradalmi szocialistává való fejlődésére döntő hatással voltak az orosz forradalmi emigránsok, akikkel még bécsi tanulmányai idején szoros kapcsolatokba került, s akikkel hazatérése után is intenzív kapcsolatot tartott fenn.

Jászi Oszkár, Szabó Ervin egyik legbensőbb barátja és legjobb ismerője, a Szabó Ervin életére és tevékenységére tett orosz hatás jelenségét a következőképpen tanúsítja:

„Úgy hiszem, hogy bécsi társasága volt az, amely életirányát leginkább meghatározta. Itt került benső baráti ismeretségbe néhány orosz emigránssal, akik közül főleg a nagy műveltségű Klacsó Sámuel rendkívül szuggesztív egyénisége gyakorolt rá egész életére kiható befolyást, akinek vendégszerető házában az orosz forradalmároknak minden típusa megfordult. Egy másik orosz emigránstra, Teplov Pálra is gyakran és melegen emlékezett vissza, aki különösen az orosz földmunkásmozgalom nagyarányú kezdeményezéseit ismertette meg vele. Ebben az orosz légkörben vált vérbeli forradalmárrá és marxistává... az oroszoktól és a francia forradalmároktól a *r é v o l t e* eszméjét vette át, azt a gondolatot, hogy az új társadalom csak az öntudatra ébredt, jól megszervezett munkásság erőszakos fölkelésének eredménye lehet... Az orosz forradalmároktól nemcsak számos eszmét és taktikai fogást sajátított el, de megtanulta tőlük a fiatalságra való hatás művészetét is: a titkos összejövetelek, előkészületek, szervezkedések éjjeli s kissé rejtelmes technikáját. Rendkívül sok időt fordított a szocialista ellenzék legfiatalabb tagjaival folytatott szigorúan bizalmas eszmecserékre...”

A későbbi levéltári kutatásoknak a Párttörténeti Intézet már említett értekezésében közölt eredményei teljes mértékben megerősítik azt, amit Jászi elmond. A forradalmi marxista Szabó Ervin és egyes vele egyidejűleg a munkásmozgalomba kapcsolódott, opportunistá szocialisták közötti különbségről írva, az értekezés megállapítja:

„Ez a különbség abból adódik, hogy Szabó nem itthon, Magyarországon, hanem — egyetemi évei alatt — Bécsben, főként orosz forradalmi emigránsok környezetében nevelődött szocialistává. Ez a lelkesedéssel és áldozatkészséggel fűtött légkör szuggesztív hatással volt mindenkire, akiben csak kis hajlam élt a forradalmi romantikára — Szabó Ervinben pedig minden jel szerint igen erős volt ez a

hajlam. Orosz kapcsolatai* hazatérése után sem szakadtak meg, sőt ez időben mintegy öt éven át tevékeny részt vállalt az orosz forradalmi emigráció egyik legfontosabb munkájában, a pártirodalom és sajtó Oroszországba csempészésében. Nem csoda, hogy aki ezt az iskolát kijárta, később csak fuldokolni tudott a magyar szociáldemokrácia vezető köreinek áporodott hivatalnok-levegőjében.”

Ahogy a forradalmi harcok erősödnek Oroszországban, úgy kapcsolódik Szabó Ervin egyre szorosabban az orosz munkásmozgalomhoz.

„Orosz kapcsolatai is megélénkülnek, megsokasodnak ebben az időben (1904—1905), tehát az orosz forradalom előestéjén és kezdetén; a különböző irányzatú (főleg mensevik és eszer) szocialista kiadványokat rejtő csomagokat és ládákat egyre nagyobb mennyiségben továbbítja Lengyelországon és Románián át Oroszország felé. Az orosz szocialisták nyilván a hozzájuk legközelebb álló, legáldozatkészebb és »legmegbízhatóbb« magyar szocialistát látták ugyanabban az emberben, akit Nyugaton az első magyar marxista teoretikusként tartottak számon. Nem is kétséges, hogy legjobb ismerője volt Magyarországon az orosz forradalmi mozgalmaknak, majd egyik leglelkesebb híve lett az 1905-ös orosz forradalomnak. Keze nyomát ott találjuk a budapesti diákok orosz testvéreinkhez címzett ismert kiáltványában, aminthogy két évvel későbbi cikkében is szép és igaz szavakat írt az orosz forradalom méltatására.”

Mint az orosz munkásmozgalom forradalmiságának híve, Szabó Ervin teljes húsz éven át intenzíven tanulmányozta az orosz forradalmi elméletet és gyakorlatot, igyekezett népszerűsíteni s az orosz tapasztalatokat a magyar valóságban és a magyar szocialista mozgalomban felhasználni. Nem véletlenül volt tehát első cikkének, mely 1899-ben jelent meg a *Népszavában*, a témája: „Hogyan lesz az ember Oroszországban forradalmárrá” —, hogy élete utolsó évében (1918-ban) minden szervezői-politikai és propagandatevékenységét a fáradhatatlan, bátor munka töltse be, hogy a magyar munkásmozgalmat a nagy októberi forradalom irányába terelve forradalmasítsa.

Miután az orosz munkásmozgalomról írt eme első cikkének bevezető részében kifejtette, hogy a cárizmus ellen folytatott döntő harc fő hordozója nemrég az önfeláldozó orosz diákság és a néphez közel álló értelmiség volt, hozzáfűzi:

„Ilyen volt az orosz forradalmi mozgalom még néhány évvel ezelőtt és ilyen részben még ma is, mint azt a legutóbbi diákzavargásokról hozzánk is eljutott hírek bizonyítják. De a diákok jelentősége a forradalmi mozgalomban ma egész más, elenyészően csekély. Azelőtt a csekély számú intelligencia, egy maréknyi ember képezte a szabadságharc hadseregét, terro-

* Szabó Ervin Teplovval bécsi elválásuk után is állandó levélváltásban maradt, még annak öt éves szibériai száműzetése idején is”. (Szabó Ervin *Válogatott írásai*).

rizmus és forradalmi puccsok volt az eszközük; ma a munkásságé a tér, a szociáldemokrácia a jelszó. Azelőtt — börtönnel vagy Szibériával — de végzett a rendőrség a forradalmárokkal; ma, hogy a rohamosan növekvő orosz ipari proletárság lépett fel, elhagyván a régi utat s a modern osztályhar alapjára állt, oly hatalommá lett, amellyel szemben elégteleneknek bizonyulnak az óriási rendőrállam hatalmi eszközei.

Akit erről nem győznek meg az orosz elvtársaktól kapott értesülések, annak ma egy hivatalos irattal szolgálunk, az orosz államrendőrség hivatalos bizonyítványával, a szociáldemokrácia haladásáról Oroszországban. Ezen okiratot Az Orosz Szociáldemokraták Külföldi Szövetségének közlönye bocsátotta a bécsi Arbeiterzeitung rendelkezésére, mely azt folyó évi március 30-iki számában szószerint közölte. Innen fordítjuk le a következőket a fentebbi rajz kiegészítésére:

A moszkvai rendőrfőparancsnok helyettesének (politikai rendőrség osztálya).

TITKOS JELENTÉSE
A MOSZKVAI KORMÁNYZÓHOZ.

Császári fenség!

A forradalmi mozgalom története megmutatta, hogy az intelligencia ereje a kormány elleni harcra még a robbanó szerek segítségével is magában gyöngé. Ez okból valamennyi forradalmi csoport azon reményben üdvözli a szociáldemokrata mozgalmat, hogy azáltal, hogy a munkások a kormányellenes vállalkozásokban részt vesznek, a forradalmárok oly tömegereket nyernek, amelyekkel a kormány számolni lesz kénytelen. Ezenkívül a szocializmus elméleti és gyakorlati emberei megtalálták a módszert, amellyel a tényleges életviszonyokat követeléseik szellemében átalakíthatják.

Ezen taktika föltalálója a német szociáldemokrácia, amely tudta a módját, miképpen kell *ideális törekvéseit a munkások mindennapi szükségleteivel összekapcsolni*, miáltal a szocializmus nemcsak minden munkás számára megérthető lett, hanem minden munkás azt is látta, hogy ez az ő egyszerű érdekeinek igazi védelmezője — és így megnyerte a munkások tömegének teljes bizalmát...

Ez a taktika *kitűnő eredménnyel jár*; tömeges sztrájkok keletkeztek, amelyek eredménye általában *kedvező* volt a résztvevőkre. Figyelemre méltó, hogy a munkásmozgalom, amelyet eredetileg a forradalmárok indítottak meg, további útjában saját benső erejéből, utánzás által fejlődött; munkások, akik sohasem hallottak propagandáról, és csak fülhegyről értesültek gyakorlati részéről és valamilyen sztrájk jó eredményéről, sztrájkolni kezdenek, és reményeik nem ritkán teljesülnek is.

...Csakhogy ezen sikereknek, amelyeket a sztrájk útján érnek el, igen veszélyes és káros hatásuk van az államra, mert a munkások politikai nevelésének kezdőiskolái. Sikerük ezen harcban erősíti saját erejükbe vetett bizalmukat, megtanít a harc praktikusabb vitelére, nevel és kiválaszt a tömegből erős iniciatívájú, tehetségesebb elemeket; meggyőzi a munkást az egyesülés, valamint általában az egységes eljárás lehetőségéről és hasznosságáról. A harc fogékonyabbá teszi a szocializmus eszméi iránt, amelyeket azelőtt haszontalan ábrándnak tartott. Helyi harcok talaján kifejlődik az *érdekszolidaritásuk tudata* az összes munkások érdekeivel: vagyis az osztályharc szükségességének tudata, amely sikere érdekében mind fokozottabb mértékben igényli a politikai agitációt, amely céljául tűzi ki az állami és társadalmi rendnek átalakítását a szociáldemokraták értelmében.

...Felállítván azt az elvet: »kell hogy a munkásság felszabadítása a munkások saját műve legyen«, ezzel az *öntevékenységre irányuló nevelésüket* tartja elsőrendű feladatnak ...»

Szabó Ervinnek ez az első, 1899-ben írt „orosz cikke” döntő fontosságú marxista tevékenysége egészének megértése és értékelése szempontjából. Amit az Oroszországban lejátszódó forradalmi eseményekről írt ismertetésében kiemelt, s különösen az, amit a cári politikai rendőrségnek a forradalmi orosz munkásmozgalom elméletéről és gyakorlatáról szóló jelentéséből kiválasztott és *aláhúzott*, egészében tartalmazza és világosan rögzíti le Szabó Ervin alapvető marxista álláspontját és nézeteit, melyek a következőkben foglalhatók össze: a modern szocialista mozgalom tömegesítése és forradalmasítása a kíméletlen osztályharc útján, a végső szocialista célok és eszmények megvalósításáért való törekvések összekapcsolása a munkásosztály mindennapi tényleges szükségleteivel és harcaival, a munkástömegek aktivizálása e harc minden formája, de különösen a sztrájkok által, mert csak az osztályharcos megmozdulásokban való állandó részvétel fejleszti ki a munkásokban azt a kezdeményező- és akcióképességet, azt az áldozatkészséget és szolidaritást, amely a proletariátust politikai, szocialista öntudatra neveli és képessé teszi arra, hogy teljesítse történelmi hivatását, vagyis a kapitalista rendszert forradalmi úton a szocialista rendszerrel váltsa fel, és arra, hogy a munkásság felszabadulása valóban saját érdeme legyen.

Miután Szabó Ervin 1899-ben felismerte az orosz munkásmozgalom forradalmi jellegét, továbbra is igyekezett felfedezni és helyeselte a hasonló megnyilvánulásokat kora szocialista, majd szindikalista elméletében és gyakorlatában is, s az elkövetkező húsz esztendőben forradalmi tevékenységét a koncepciói propagálására és megvalósítására fordított következetes, bátor és megalkuvás nélküli munka jelentette. Szabó Ervinnek a marxizmus terén végzett munkája az azok elleni harcra összpontosult, akik mind a magyar, mind a nemzetközi szociáldemokráciában a forradalmi szocializmus alapvető tételeit elméletileg deformálták, a gyakorlatban pedig opportunizmusukkal és bürokratizmusukkal gátolták megvalósításukat azzal, hogy a tiszta, kérlelhetetlen

osztályharcot lehetetlenné tették és meghiúsítottak a szocialista mozgalom forradalmasítására irányuló minden törekvést.

Hogy Szabó Ervin még 1899-ben lerögzítette a forradalmi szocialista mozgalom mellett elfoglalt alapvető álláspontját és nézeteit, és hogy kidolgozva és kiegészítve őket mindvégig hű maradt hozzájuk — ez a körülmény azt bizonyítja, mennyire tarthatatlanok későbbi bírálóinak többé-kevésbé dogmatikus, önkényes tételei, melyek szerint a marxizmushoz való viszonya ellentmondásos és következetlen, ugyanakkor nem mentes az „antimarxista” szindikalista elhajlástól.

Ha nem vennénk figyelembe, hogy negyven éven keresztül a Horthy-, majd a Rákosi-uralom következetesen megakadályozta nemcsak írásainak megjelenését, de történelmi szerepének igazságú ábrázolását is, valósággal felfoghatatlan volna, hogy életének és munkásságának eddigi magyar méltatói nem figyeltek fel a „Hogyan lesz az ember Oroszországban forradalmárrá” című cikkére, mint marxista tevékenységének és általában állhatatosságának és következetességének egyik legfőbb bizonyítékára.

Híres írásában: „Visszapillantás az 1902-es évi munkásmozgalomra” (*Huszdik Század*, 1903. január) Szabó Ervin visszatér arra, amit az orosz munkásmozgalomról írt, kiemelve annak forradalmiságát, melyet Magyarország szocialistái elé követendő példaként állít.

„Ha Marx ma élne — írja Szabó Ervin —, nagy ellenszenve a szlávok ellen bizonyára gyöngülne. Mily haraggal támadt 1848-ban a svarcgelb dél-szlávok ellen, és korholta Kossuthot, amiért túlságosan engedékeny a mindig forradalomellenes horvátokkal stb. szemben! Azt is hirdette, hogy ezeknek a »nemzetecskéknek« el kell pusztulniuk, s csakis a lengyelek — és kelleetlenül az oroszok és a török birodalmi szlávok jövőjében hitt. De ezekkel sem rokonszenvezett. Különösen Oroszországtól féltette örökösen az európai szabadságot.

Ma ez a félelme szűnhetne. Az óriási birodalom gyöngülésének első nyilvános jelét a cár békekiáltványával* adta. Hogy a gyöngülési folyamat meg nem állapodott, az orosz diákoknak és munkásoknak forradalmi kiáltványai hirdetik.

Az orosz forradalmi mozgalom soha sem volt oly intenzív, mint a béke-cár trónralépése óta... Egészen 1895-ig a szocialista propaganda Oroszországban főképp csak kis zárt körökben folyt. Ekkor kezdték az orosz szocialisták agitációjuk súlypontját a gyári munkásságra helyezni (amely különben — ipar hiányában — azelőtt alig is létezett), és már az 1896. évi nagy szentpétervári sztrájkban** a szocialisták keze működött. Az intelligenciának és a munkásságnak ez az együttműködése azóta sem szűnt meg, amit különösen az 1902. év eseményei dokumentálnak... A személy- és tanszabadságot védő diáksztrájkokban, tüntetésekből hátvédőül mindenütt ott találjuk

* II. Miklós orosz cár 1898. aug. 24-én felhívást intézett a nagyhatalmakhoz a világbéke megőrzése és a leszerelés érdekében.

** Ez év nyarán Szentpéterváron 30 000 textilmunkás sztrájkolt. L. Válogatott írások, 441. o.

a munkásság ezreit: a munkássztrájkok alkalmával mindannyiszor elfognak, deportálnak diákokat és diáknőket is. A diákok nem elégszenek meg többé politikai reformok követelésével. Így a február 22-i moszkvai diákgyűlés követelte: 1. a személy sérthetlenségét, 2. sajtószabadságot, 3. lelkiismeretszabadságot, 4. gyülekezési szabadságot, 5. a közigazgatási hivatalnokok közvetlen felelősségét, 6. a nők tanulásszabadságát, 7. nemzeti egyenjogúságot: továbbá a *munkások számára* 8. a nyolc órai munkanapot, 9. sztrájkszabadságot. És hozzátette: »erősen el vagyunk szánva, hogy ezen politikai programunkért az utcán is síkraszállunk. Azért kijelentjük, hogy a *munkásokkal* és a társaság más elemeivel is egyesülve, a fenti követeléseket erőszakkal is kivívjuk«.

Sztrájk és utcai tüntetés az 1902. évben sűrűn követte egymást a birodalomnak minden nagyobb városában. Volt Pétervárott olyan tüntetés, amelyben 50 000 ember vett részt. Ilyen tömegekkel szemben még az orosz rendőrség is tehetetlen. Loviakkal agyongázolnak száz embert, börtönökbe, Szibériába visznek ötszázat; de százszor annyi elkeseredett ember ott marad, és harcol tovább. És a forradalmi mozgalom láthatóan terjedt. Magával ragadta nagy kormányzóságok parasztságát is...

... Oroszország fennálló társadalmi rendje is olyan, amelyben »a forradalmak a haladásnak egyedül lehetséges eszközei« ...»

Szabó Ervin az orosz forradalmi mozgalmak iránti hűségét és rokonszenvét a magyar munkásmozgalomban állandóan kifejezésre juttatta, nemcsak cikkeiben, hanem agitációs beszédeiben is, melyekkel főleg a baloldali radikális szocialista elemeket és a harcos marxista ifjúságot nyerte meg az orosz példának. Ennek a munkának az eredményei megnyilvánultak abban is, hogy az 1905-ös orosz forradalom első hírei komoly visszhangra találtak a magyar munkások és szocialista diákok körében. A szocialista és szakszervezeti sajtó, a munkásgyűlések és tüntetések, a diákság és egyéb csoportok röpiratai és felhívásai már január 14-én óriási lelkesedéssel üdvözölték az orosz forradalmárok harcát. S a cikkeiben, a gyűléseken elhangzott beszédekben, a határozatokban és a felhívásokban világosan kifejeződtek az orosz forradalmi munkásmozgalom nemzetközi történelmi szerepéről vallott nézetek, melyeket Szabó Ervin még 1899-ben olyan lelkesen kezdett terjeszteni.*

* V. ö. *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*. Szerkeszti a Magyar Munkásmozgalmi Intézet (Budapest, 1955.)

A jugoszláviai olvasó számára különösen érdekes az, hogy az orosz forradalomhoz intézett lelkes üdvözlések egyike a *Crvena Slobodában*, Magyarország szerb szocialistáinak lapjában jelent meg 1905. januárjában. A *Crvena Sloboda* többek között ezt írja: „A forradalom, amely most Oroszországban fellángolt, évtizedes hősi harc eredménye. A forradalmi propaganda Oroszországban a történelemben minden idők legjelentősebb harca a szabadságért... Sok áldozatába került ez a mozgalom az orosz forradalmároknak, de reméljük, hogy az emberiséget az elnyomástól és a rabszolgák sorsától sikeresen megszabadítja».

Jelentős ez a forradalom, mert a munkások sztrájkjával kezdődött, és azt a munkások vezették...

Mi szociáldemokraták, akik az elnyomottak jogaiért küzdünk, legmelegebb rokonszenvünket nyilvánítjuk az orosz népnek és feléje kiáltjuk: előre testvérek, tartssatok ki a harcban, verjétek le a zsarnokot, készítsétek elő az utat, hogy mi elnyomottak mielőbb valamennyien együtt kiálthassuk Petőfivel, a szabadság költőjével: »Jogot a népek!« Ezért: Éljen Oroszország, vesszen a cár!«

A magyar szocialistáknak az orosz forradalmárokkal való szolidaritási mozgalmában Szabó Ervin közvetlenül is közreműködött. A Szabó Ervin *Válogatott írásaihoz* írt bevezető joggal állapítja meg, hogy az egyik legjelentősebb kiáltvány, melyet a pesti szocialista diákok gyűlésén szerkesztettek, s melynek címe: *Orosz testvérek!* — végső fokon Szabó Ervin műve. Ez a Szabó Ervinre magára is jellemző kiáltvány többek között a következőket tartalmazta:

„... Testvéreink! Ti az egész művelt emberiség szabadságharcosainak követendő példát mutattatok! Ti megmutattátok, miként lehet szembeállni az elnyomás legszörnyűbb formáival! Ti megmutattátok, hogyan törheti meg a lusta tömegek közönyét ügyükért szabadságukat, életüket — mindenüket kockára tévő egyesek önfelédti bátorsága! Tőletek tanuljuk újra, hogyan fojtják tömegek szenvedéseik mindennapos kínját egy nagyszerű megtorlás forradalmi viharába! Köszönet nektek érte!

És ti lesztek azok, testvérek, kiknek forradalmi szenvedélye nem fog lehűlni a kivívott politikai szabadság enyhe napsütésében sem! Kiknek alkotmányos vérkeresztségét a világ s.o.cialista proletárságának forró együttérzése az emberiség ünnepevé szenteli — ti együtt küzdtek majd vele abban a harcban, amelyet az emberiség végleges felszabadításáért folytat! És miként eddig is ti mutattátok példáját annak, hogyan szegődik a gondolat ereje a szenvedő emberiség szolgálatába, úgy ezentúl is tőletek várjuk az áldást hozó összeműködés példáját — mindaddig, míg egyetlen harmóniába olvad össze a felszabadult emberi nem.

Köszönet nektek érte, testvérek! Köszönet a mi részünkről, magyar diákok részéről, akik százsorosan tanulhatunk tőletek! Egy európai köntösű, de ázsiai barbárságú uralkodó osztály a félszabadság és félszolgaság demoralizáló bilincseiben tartja az ország munkálkodó népét. Hogy éljünk — kevés, hogy érte haljunk — sok e szabadság. Mi magunk, szocialista diákok, csak fogcsikorgatva nézzük, miként ölik ki tervszerűen a szabad gondolkodás utolsó csíráit, miként terjeszkedik egyetemeinken, mint egész közéletünkben, a klerikalizmus és sovinizmus gyilkos mérge. Vajha a ti példátok, testvérek, tartósan megkeményítené szívünket és karunkat, hogy hozzátok hasonlóan diadallal megostromoljuk sötétedő börtönünk kapuit!

A ti végleges győzelmetek a mi szabadságharcunk riadója lesz. Győztek, testvérek, hogy mi is győzhessünk!”

Hogy miként viszonyult Szabó Ervin az 1905-ös orosz eseményekhez, és hogyan állította példaképpül a magyar mozgalom elé az orosz forradalmat, azt „Az orosz forradalom krónikája” című cikke jellemzi leginkább, amely a *Husadik Század* 1907. évi 2. számában jelent meg.*

* A cikk valójában Sz. E.-nek *Az orosz forradalom első éve. Az 1905 októberétől 1906. okt. 30-áig nap mint nap lejátszódott események összefoglalása* címmel Párizsban, a Stock kiadásában megjelent francia könyvről szóló ismertetése.

A cikkben kifejtett eszmék már csak azért is fontosak, mert további kétségbevonhatatlan bizonyítékai annak, hogy a pesti szocialista diákok már említett *Orosz testvérek!* című, 1905. februári kiáltványának Szabó Ervin volt a szerzője.

„Csak néhány szóval akarjuk a figyelmet fölhívni erre a kis füzetre — írja Szabó —, amelyet *Az orosz nép barátainak társasága* adott ki. A grandiózus harc, melynél nagyobbyszerű szabadságküzdelmet alig ismer a világtörténelem, szemünk előtt játszódott le, de az újságok hosszú kolumnáiból s gyakori ellentmondásaiból nehéz tiszta képet nyernünk róla. A kis füzet csak tényeket közöl, napról napra följegyzi a forradalom eseteit, az 1905-i általános sztrájk kezdetétől a múlt év október végéig, s föltárul előttünk nagy, tiszta vázlatban az egész harc az autokrácia és a nép között. Azt hinné az ember, hogy a napi eseményeknek tömege elhalványítja, megkisebbiti az egésznek benyomását. Éppen ellenkezőleg. A tömegek és az egyének legendás hősiessége, a forradalmi hévnek és bátorságnak, az önfeláldozásnak napról napra ismétlődő, szinte eksztatikus tényei csak fokozzák csodálatunkat és lelkesedésünket, és nemcsak morális, hanem a legmagasabb esztétikai örömeik forrását nyitják.

Öröm az érzésünk, ha Oroszországot nézzük, fájdalmas melankólia, ha Magyarországot vetjük vele össze. Mi még mindig sínyeljük azt a pusztítást, amelyet országunk politikai szervezetének, életének utolsó harminc esztendeje népünk cselekvő energiáiban tett, a félszabadságnak és félszolgaságnak semmi nagyobb lendületet teljes kifejlésre nem engedő, értelmileg és érzelmileg korrumpáló állapotát, holott (modorában, kultúránknak valamivel magasabb foka arányában valamivel enyhítve ugyan), az orosz autokráciával teljesen egyívású oligarchia nem kevésbé romboló teljes abszolutizmust minálunk is rég meghonosított. Ne csodálkozzunk, ha keserveink panasza nem hatja meg a külföldet, ha a France-ok, Mirbeau-k, Séailles-ok, Seignobos-k, Steinlenek alakítanak szövetséget az orosz nép barátaiából, de a magyaréból ugyan egy kollégium sem telnék ki. A magyar abszolutizmus méltó az oroszhoz, de magyar szabadságharc — ha ugyan lehet ilyesmiről beszélni — nem méltó az oroszhoz.”

Szabó Ervin állandó érdeklődése az orosz munkásmozgalom fejlődése iránt és főleg az iránt, hogy a forradalmi szocialista elmélet hogyan nyert alkalmazást annak gyakorlatában, természetesen 1917-ben is teljes mértékben kifejezésre jutott. A februári forradalom eseményeinek elemzése éleslátásáról és az orosz és nemzetközi feltételek között várható további fejlődésükről adott prognózisának pontosságáról tanúskodik „Az orosz forradalom és a béke” címmel a *Huszedik Század* 1917 áprilisában megjelent értekezése.*

* Az 1917-es februári orosz forradalommal kapcsolatos álláspontját Szabó Ervin a „Mit várjunk Oroszországtól?” című nyilatkozatában szögezte le, mely az *Arcok és álarckok* 1917. április 19-1 számában jelent meg.

Sokkal fontosabb azonban Szabó Ervinnek az a forradalmi tevékenysége, melyet az októberi szocialista forradalom közvetlen hatása alatt élete utolsó szakaszában fejtett ki. De ekkor munkája már nem abban merült ki, hogy az októberi forradalmat elméletileg boncolja s a legális sajtóban közölt írásaiban állást foglaljon mellette — ami az akkori háborús és cenzúrák körülmények között jobbára lehetetlen is volt —, hanem azt hirdette, hogy a szocialista forradalmat Magyarországon közvetlen, illegális akciókkal kell előkészíteni, nap nap után gyakorlati szervezői-politikai munkát kell végezni, a magyar munkásmozgalom minden ellenzéki-forradalmi áramlatát össze kell fogni, a munkástömegeket a közvetlen akciókra mozgósítani, Magyarországon a forradalmat Október mintájára kell megvalósítani.

Az orosz munkásmozgalom fejlődésével kapcsolatban Szabó Ervint természetesen nemcsak a nyílt forradalmak időszakai érdekelték. Állandóan foglalkoztatták azok az orosz problémák is, amelyek Magyarországon is hasonlóak és ugyancsak időszerűek voltak, így mindenekelőtt a parasztkérdés, az orosz szocialisták elmélete és gyakorlata az agrárprobléma megoldásában, amiről Szabó Ervinnek a parasztkérdés taglalását tárgyaló fejezetben lesz szó.

Szükséges volt megvizsgálni Szabó Ervinnek az orosz munkásmozgalom forradalmiságához való viszonyát, hogy szocialista tevékenysége értékelésénél tisztázódjék az egyik alapvető kérdés: forradalmi tevékenysége lényegében és végső konzekvenciáiban forradalmi volt-e vagy sem?

II.

A MARXIZMUS ALKALMAZÁSA A MAGYAR VALÓSÁGRA

Szabó Ervin és a többi magyar vezető szocialista személyiség és író között az volt az alapvető különbség, hogy Szabó Ervin eredeti marxista gondolkodó, aki kezdettől fogva látta, hogy hiábavaló és káros igyekezet a magyar munkásmozgalmat idegen, külföldi kaptafákra húzni. Különösen az idegen, főleg német szocialista elmélet és gyakorlat mechanikus, sablonos átvételével szállt szembe — ami Magyarország szociáldemokrata pártja vezetőségének csaknem egész hivatalos politikáját jellemezte.

Szabó Ervin Engelsnek a *Forradalom és ellenforradalom Németországban* című művéhez írt előszavában kiemeli: Marx és Engels, írja Szabó Ervin, „sokkal reálisabban fogták föl az eseményeket, semhogy hihették volna, hogy forradalmi bizottságok, emigránsok összeesküvései komoly eredménnyel járhatnak, ha fáradozásaik nem hazájukbeli tömegszükségleteknek kifejezése.”

Abból a felismerésből indult ki, hogy minden komoly forradalmi mozgalom egy bizonyos meghatározott országban meg kell hogy feleljen az illető ország sajátos feltételeinek, úgy tartotta, hogy a szocialista tevékenység alapvető irányvonalait és módszereit nem lehet Magyarországra külföldről behozni, sem pedig a német szociáldemokrácia mintájára egyszerűen lemásolni, azoknak maguknak kell kiépíteniük a korabeli Magyarország konkrét nemzeti-politikai és társadalmi álla-

potának megfelelően. Ezért, Szabó Ervin szerint, a magyar szocialista mozgalom irányítóinak az az egyik fő feladata, hogy saját fejükkel gondolkozzanak, részletes tudományos kutatással ismerjék meg és fedezzék fel a maguk saját magyar valóságát, magyarázzák meg lényeges osztály-, pártpolitikai és eszmei összetevőit, s ezen az alapon önállóan határozzák meg e valóság szocialistává való alakításáért végzendő forradalmi munka sajátos útjait és módjait.

Szabó Ervin érdeme azonban nemcsak annak a lerögzítése, hogy a magyar szocialista mozgalomnak erre feltétlen szüksége van, hanem még inkább az, hogy miután ezt az alapfeladatot kijelölte, megvalósításán teljes húsz éven keresztül kitartóan és következetesen dolgozott. Hála sokoldalú marxista képzettségének, felfedezte, a forradalmi marxista elmélet szakavatott alkalmazása révén, a soknemzetiségű, félféudális és túlnyomó részében akkor még paraszti Magyarország néhány leglényegesebb problémáját, mindenekelőtt a nemzetiségi és parasztkérdés fontosságát, s különösen nagy a szocialista politika meghatározásában való jelentősége. Amikor Szabó Ervin ennek a két alapvető kérdésnek helyes megoldását állította a magyar munkásmozgalom elméletének és gyakorlatának előterébe, ezzel nemcsak a marxista nemzetiségi és agrár-elmélet tudományosan megalapozott alapelveit fektette le munkáiban, hanem a párt- és szakszervezetekben kifejtett, valamint közírói munkásságával kijelölte a forradalmi szocialista gyakorlat irányvonalát a nemzetiségi és parasztpolitika kérdéseiben.

Fáradhatatlan törekvésével, hogy a magyar szocialista mozgalom a magyar valósághoz igazodjék, és hogy e valóság időszerű problémáinak és reális szükségleteinek alapján maga határozza meg politikája irányát, Szabó Ervin a magyar munkásmozgalom addigi elméletébe és gyakorlatába egy teljesen új mozzanatot vitt bele.*

* Magyarország szocialista vezetői között Szabó Ervin előtt is voltak rendkívül tekintélyes marxista forradalmárok, akik közül különösen Frankel Leó (1840—1896), a XIX. század második felében nemcsak a magyar, de a nemzetközi munkásmozgalom egyik legnagyobb alakja emelkedik ki. Marx és Engels közeli munkatársa, az I. Internacionálé egyik vezetője és a II. Internacionálé alapítóinak egyike, a párizsi kommunán aktív résztvevője és munkaügyi minisztere, majd 1876-tól 1883-ig a magyar munkásmozgalom élén élénk tevékenységet fejtett ki annak forradalmasításáért és a korabeli nemzetközi szocialista mozgalom szintjére emeléséért. 1883-ban a hatóságok lehetetlenné tették további munkáját és magyarországi tartózkodását, és emigrációba kényszerítették, emigrációban is halt meg 1896-ban. (Frankel Leó életéről és munkájáról I. S. Vincze Edit: *A magyarországi szociáldemokrata párt megalakulása és tevékenységének első évei 1890—1896*. Budapest, 1961. Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete.)

A Szabó Ervin *Válogatott írásai* bevezetőjében olvassuk: „Voltaképpen Szabó azt az úrt töltötte be, amit Frankel Leó emigrációja és korai halála hagyott a magyar munkásmozgalomban”.

Frankel és Szabó forradalmi tevékenysége bizonyos hasonlóságai mellett (sokoldalú marxista képzettség, a magyar munkásmozgalom forradalmasítására és magasabb európai szintre emelésére irányuló állandó törekvés), volt közöttük egy objektív és szubjektív körülmények okozta alapvető különbség is. Meggyőzően szól erről Frankel Leó szerepének az az értékelése, melyet Szabó Ervin ad, s mely egyúttal igen jellemző a magyar munkásmozgalom akkori állapotára is: „... Az intellektuális elemek nagyobb arányú részvétele a szocialista mozgalomban kedvező volt a nemzetközi érintkezés szempontjából is. Különösen erős kapcsolatot a külföldi és a magyar szocializmus között azonban Frankel Leónak, a Kommun magyar származású miniszterének személye képezett. Frankel nagy tudású ember volt, Marxnak személyes jó barátja, s már az ő egyénisége egymagában is rendkívül emelte a magyar szocializmus tekintélyét.

Hogy azonban a szocializmus egyedüli talajában, a tömegekben gyökeret verjen, ahhoz Magyarországon teljesen hiányoztak az előfeltételek. Az iparos munkásság a céhrendszer hagyományaitól még ki nem emelkedett, nagyjából — és nem kis részben még ma is — a mester családjában, vele egy konyhán élő Zunftgeselle volt, érdekkellétéinek tudatára nem jöhetett; vágyai, törekvései egyes voltak a céhrendszer visszaállítását áhító kisiparos mesterekével. Pesten és Budán, Aradon, Temesvárott és még néhány nagyobb városban voltak nagyobb gyárak és megfelelően kezdetleges szocialista mozgalom. Frankel Leó a mezei proletárságba vetette

Ezért Szabó Ervinnek már a *Népszavában* megjelent első cikkei is, eredeti magyar tematikájukkal, a korabeli Magyarország társadalmi, nemzeti és politikai élete legérzékenyebb problémáinak éles és mérsékelten kritikus tárgyalásával nemcsak hogy felkeltették a szocialista nyilvánosság figyelmét, de maguk ellen ingerelték a fennálló uralmi rendszer képviselőit is.*

I. A TÖRTÉNELMI IGAZSÁG MEGÁLLAPÍTÁSA A SOKNEMZETISÉGŰ ÉS FÉLFEUDÁLIS MAGYARORSZÁGRÓL

Magyarországot Szabó Ervin idejében teljes mértékben a történelmi kultusz hatotta át, egész politikai, társadalmi és nemzeti élete — mind fenntartóknak (a volt feudálisoknak) túlereje, mint a saját ideológiája révén (a történelmi jog a magyar uralkodó osztály hegemoniáját rögzítette) — a múlt uralma volt a jelen fölött, a jelen igazolta, ugyanakkor elködösítette a sérthetetlen mindenható történelmi hagyományok dicsőítésével. „A sokszázados magyar múlt mázsányi súllyal nehezedik a magyar jelenre...” — állapítja meg Horváth Zoltán a „Szabó Ervin történelemszemlélete” címmel a Szabó Ervin *Társadalmi és pártharcok az 1848-49-es forradalomban* című könyve elé írt bevezetőjében.

Szabó Ervin előtt kezdettől fogva világos volt, hogy sikeres szocialista beavatkozás a létező magyar valóság megváltoztatása céljából csak úgy lehetséges, ha előbb szétbogozzák az uralkodó hagyományok szövedékét, és felfedik és megvilágítják az uralmi rendszer történelmi gyökereit. Az Engels *Magyar forradalom* című művéhez írt előszavában ezt a következőképpen fejt ki:

„Hagyományok oly mélyen gyökereznek az emberek lelkében, hogy hosszú időkre képesek útjukat állni az új eszméknek, még akkor is, ha ezeknek befogadása legsürgősebb és legmélyebb létérdekük. A holtak uralkodnak rajtunk, jó és rossz értelemben. S a holt igazságok rettenetesen meglássítják az eleven igazságok útját.

Magyarország története klasszikus tere az elavult hagyományok tobzódásának. Az ember elrémül, látván, miféle históriákkal tömik már az elemi iskolás agyát, mit neveznek magyar történelemnek a közép- és felső iskolákban, miféle fölfogásokat táplál a publicisztika és az úgynevezett történettudomány a közvéleményben! Ha nem tudná, hogy itt a hagyománynak bennerejlő ereje mellett még egy másik, hatalmas

reményét, amelynek elégedetlenségéről már a hetvenes évek elején Somogyban, Csongrádban és egyebütt is egészen spontán kitört lázadások adtak hírt. De eredményt nem ért velük. *Sem ő magyarul nem tudott* (B. F. kiemelése), sem a földművesmunkásság kulturális foka nem volt elég magas, hogy türelmes, társadalmi, hosszú szervezkedési munkának hasznát be tudta volna látni. Hiányozván az objektív előfeltételek, Frankel Leó zsenialitása is képtelen volt bármiféle alkotásra, és a magyar szocializmus ereje egész a kilencvenes évekig a tábor nélküli vezérkar tagjainak viszálykodásaiban emészte föl.” (*Válogatott írások*, 131–32. o.)

* „Mikor még a *Népszava* — írja Jászai Oszkár (id. mű 14. o.) — gyöngye, hetenként kétszer-háromszor megjelenő orgánum volt, Szabó Ervin mint helyettes szerkesztő ingyen és névtelenül dolgozott a lap megerősítésén s nem egy cikke keltett polgári körökben is feltűnést, így például a nemzetiségi kérdéstről írt cikkei, melyek egészen szokatlan hangot szólahtattak meg a magyar publicisztikában.”

erő működik: az osztály befolyása, melynek a nemzeti történet bizonyos irányú kiszínezése érdeke — nem értené meg, hogyan sikerült létrehozni a jelentéktelen történetecskéknek és a hamis magyarázatoknak azt a szövevényét, amelyet magyar nemzeti történelemnek neveznek.

Valódi szolgálatot tenne Magyarország kulturális haladásának az, aki megtisztítaná az agyakat a pókhálótól, amelybe a történetírás vonta őket, aki tisztán és igazabban láthassák jövőjének föltételeit. Ki fogja eltemetni a köztünk járkáló holtakat! Ki fogja elűzni a szellemeket, a kísérteteket! Mert csodálatos erő lakozik bennük.”

Magyarország szociáldemokrata pártja központi lapjában, a *Nép-szavában* 1902. február 1-én „Történelmi hazugságok” címmel megjelent cikkében Szabó Ervin a legidősebb fő feladatnak jelölte meg, hogy le kell leplezni a felgyülemlett történelemhamisításokat, melyek megakadályozzák, hogy a kortársak világosan lássák a magyar valóságot és helyesen tájékozódjanak benne: „De még nem akadt magyar történetíró, aki élete feladatává tette volna, megtisztítani a magyar történetet attól a végtelen sok gyomtól, amely a pártoskodó és gyáva »történetcsinálók« keze alatt benne fölbujrázott. Alig van nemzet, amely a hazugságoknak vastagabb szemüvegén szemlélné saját történetét.”

Ezt a feladatot vállalta Szabó Ervin és a következő húsz évben következetesen és odaadón dolgozott valóra váltásán.*

* Szabó Ervin a történelmi hazugságok leleplezését célzó tevékenységének példaként csupán az 1848–49-es magyar szabadságharc fővezére, Görgey Artúr állítólagos hazaárulásáról elterjedt közfelfogás okmányokkal alátámasztott helyreigazítását közöljük. Marx Kossuth és Klapka című értekezését kommentálva, Szabó Ervin többek közt ezt írja: „Görgey Arthurnak a magyar forradalomban való szerepléséről kell szólnunk. Marx maga nem beszél róla; de azon idézetekből, amelyeket Lapinski ezredes könyvéből közöl, azt lehetne hinni, hogy ő is Görgey árulásában látta a magyar forradalom leveretésének egyik okát.

Minekünk, kiket éppen Marx tanított meg arra, hogy nagy történelmi mozgalmak rugóit ne keressük egyes személyekben, hanem a tömegek szükségleteiben és cselekvőképességében — arra a kérdésre, hogy Görgey árulása okozta-e a magyar ügy vesztét, csak egy feleletünk lehet: a magyar forradalom nagy tömegerők összjátéka volt, azt e g y e m b e r — és lett légyen az bár maga a fővezér — árulása ideig-óráig megzavarhatja, de el nem veszejtheti. Ha a magyar forradalom csakugyan Görgey árulásán törött meg, ez csak azért történhetett, mert hiányoztak győzelmének objektív föltételei.

Igy tehát Görgey árulásának kérdése csupán Görgey szubjektív bűnösségének kérdése, s a történettudományból a történetírás és a morál körébe terelődik; érdeklődésünk köréből ezúttal kiesik.

Nem vehetjük azonban lelkünkre, hogy amikor Marx sorait közreadjuk, esetleg tápot adjunk annak a példátlan galád és kegyetlen rágalomnak, mely egy ritka zseniális és kitűnő férfivül hosszú életén végigkísért és a melyet — meggyőződésünk szerint: jobb tudomásuk ellenére — minden adandó alkalommal szítani némelyek még ma is jónak tartanak.

Kossuth Lajos volt tudvalevőleg az, aki négy héttel a világsíri fegyverletétel után, Viddinből, törökországi birtokos menedékhelyéről árulónak jelentette ki Görgeyt. És egy október 2-iki, ugyancsak Viddinből kelt levelében ezt írja: »Görgey elárulta a hazát. A hatalmat, amelyet én azon felelősséggel, hogy megmentsen, csak kölcsönöztem neki, pusztulására használta föl«.

Aki Görgey haditényeit, zseniális és következetes haditerveit, másrészt a polgári hatalomnak az utolsó hetekben tökéletes fejevesztettségét, Kossuth ijedt kapkodását csak valamennyire ismeri, az eleve képtelennek kell hogy tartsa Kossuth vádját. De mi azonkívül abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy Kossuth Lajos saját nyilatkozataival és tetteivel cáfoljunk rá Kossuth vádjára.

1849. augusztus 11-én jelent meg az a nevezetes okmány, amely a kormány leköszönését és a hatalomnak Görgeyre ruházását a nemzettel tudatja.

És ez az irat, amelyet Kossuth maga fogalmazott, így szól: »... Nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harcát siker reményével folytathassuk«.

Szabó Ervin történelemtudományi munkásságában a nagy gondolkodókat és tudósokat jellemző két alapvető sajátosság vonul végig. A magyar múlt tanulmányozásának mindjárt a legelején rendkívül élesen látta és rögzítette a soknemzetiségű, feudálkapitalista Magyarország újkori történetének leglényegesebb problémáit, s hogy azután élete végéig évről évre rendszeresen, kitartóan folytatta e kulcsproblémák alapos, mélyreható feldolgozását, munkája eredményeképpen sikerült is neki a problémákat műveiben megvilágítania.

Szabó Ervin történetírói tevékenysége gócpontjában a következő kérdések foglalnak helyet: az osztályellentétek és az osztályharc szerepe Magyarország újkori történelmében; a nemzetiségiek viszonyának alakulása a történelem folyamán: a parasztság mint a magyar politika tárgya és alanya; felkelések és forradalmak Magyarország területén. Nem véletlen, hogy ezt a szocialista forradalmárt számos történelmi munkájában ilyen témák foglalkoztatták: *A középkori parasztlázadások; Az 1514-es forradalom; A magyar jakobinusok; Az 1848-as forradalom* stb.

Forradalmi témával foglalkozik élete fő művében is, mely halála után jelent meg: *Társadalmi és pártharcok az 1848-49-es magyar forradalomban*. Történelmi műveinek kimerítő ismertetése meghaladja e dolgozat kereteit, melynek feladata Szabó Ervin forradalmi-szocialista tevékenységének bemutatása. Történelemtudományi munkássága itt csak annyiban érdekel bennünket, amennyiben forradalmi politikai harcához kapcsolódik. Ezért itt említett művével* kapcsolatban mindekenélőtt a következő kérdés merül fel: — miért szentelt a forradal-

Augusztus 11-én tehát *nincs többé remény*; szeptember 12-én pedig árulól!
Ezek Kossuth nyilatkozatai. És tettei?
Október 2-án Kossuth (én!) csak kölcsönözte a hatalmat Görgeynek. Mit tett augusztus 11-én?

Kijelentette, hogy »a mostani kormány további létezése a nemzetre nézve nemcsak haszontalanná, de károsá is válván... a kormányról lelépek s addig, amíg a nemzet hatósága szerint intézkednék, a legfőbb polgári és katonai kormányzati hatalmat Görgey Arthur tábornok úrra ruházom«.

Itt bizony nincs szó kölcsönözésről. Nem is lemondás: megfutamodás ez!
Ha Kossuth csak ideig-óráig, az akut veszedelem elmúltáig, kölcsönözte a hatalmat, miért nem maradt az országban, hogy a veszedelem elvonulása után újra kezébe visszavegye?

Miért hagyta el, hanyatt-homlok, lopva, minisztertársai tudta nélkül, még azelőtt, hogy Görgey a kormányt átvehette, tehát interregnum veszedelmét is földézvén, az országot, ha a forradalom ügye oly kedvezően állott?

Mert annyira sem bízott benne, hogy még csak egy óráig is mert volna dacolni az orosz vagy osztrák fogságba jutás veszedelmével.

És mert tudta — Görgey maga mondta meg neki a kinevezését megelőző éjjel — hogy Görgey leteszi a fegyvert, ha a temesvári csata elvesz. Ez pedig elveszett.

S ezen kevés adat alapján is (a kérdést összefoglalóan és kimerítően tárgyalja Elemér Oszkár: *Görgey Arthúr 1848-49-ben*. Budapest, Franklin-Társulat 1896.) ki merjük mondani: Kossuth Lajos jobb tudomása ellenére költötte és terjesztette Görgey Arthur árulásának meséjét.

Jól tudta, hogy a tömegek, amelyek a világtörténeti események objektív erőinek belátására fölemelkedni akkor még kevésbé tudtak, mint ma, készséggel fogadnak olyan megoldást, amely a felelősséget ő róluk egyes személyekre hárítja. A tömegeknek hősök kellene — a sikerhez. és árulók — a kudarchoz. Kossuth odadobta árulóul Görgeyt, hogy megmaradhasson ő a forradalom hősenek.

E mesterséges legenda megbontásához hozzájárulunk lelkiismereti kötelességünknek éreztük." (*Marx és Engels válogatott művei*, id. mű, 153—154. o.).

* „Szabó Ervin munkája” — írja róla Jászi Oszkár — „nemcsak a 48-49-es nagy átalakulás párt- és osztályharcait elemzi egész történelmi irodalmunkban páratlanul álló alaposággal és erővel, hanem fő eseményeit és vezető embereit is egészen új — termékenyebb és igazibb — megvilágításba helyezi s hatalmasan hozzájárul a kor valódi szociális és lelki összetételének megértéséhez...” Es Horváth Zoltán: „... Ez a könyve Szabó Ervinnek, a legnagyobb magyar szocialista gondolkodónak valódi végrendelete, szellemi és politikai végrendelete egyaránt. A magyar történetírók sívárásgyárában forradalmi tett ez a könyv — nagyobb forradalom, mint bármi, ami ebben az országban az elmúlt évtizedek során történt. Jelentősége felmérhetetlen...”

már Szabó Ervin egész életében annyi figyelmet az 1848-as forradalom rendszeres tudományos tanulmányozásának? Milyen helyet foglal el ez a tudományos munka Szabó Ervin forradalmi elméletében és gyakorlatában?

Az 1848. évi nemzetiségi és osztályellentétek kiéleződésében a magyar társadalom három lényeges, időszzerű kérdésének megoldásáért folyt a harc: Magyarország Ausztriától való függetlenségéért; a nem magyar népeknek a magyar uralkodó osztály nemzeti elnyomása alóli felszabadulásáért, az egyházi és világi nagybirtokok radikális (kárterítés nélküli) felosztásáért a földnélküli és szegényparasztok milliói között.

A felszabadításért küzdő forradalmi erők gyengesége, szervezetlensége és együttműködésük hiánya, valamint a reakciós ellenforradalmi hatalmak túlereje miatt Magyarországon a forradalom tartama alatt e három kérdés közül egyik sem nyert teljes megoldást, ahogy az Magyarország magyar és nem magyar népei legszélesebb, elnyomott tömegei szükségleteinek és érdekeinek megfelelt volna. A nem magyar népek elnyomása folytatódott mindvégig, a forradalom végleges bukásáig. A parasztkérdés és Magyarország Ausztriától való függetlenségének kérdése csak felemás megoldást talált. Mindez károsan, sőt bizonyos mértékben pusztítón is hatott magának a felszabadulási forradalmi harcnak a lefolyására.

Az osztrák—orosz ellenforradalom győzelmével 1849 augusztusában Bécs a magyarokat és az osztrák császárság többi nem német népeit újból a nemzeti rabság igájába hajtotta. A feudális birtokviszonyok végleges felszámolása, mely felülről indult ki, a nemesi nagybirtokosoknak volt hasznára, a parasztok milliói vagy teljesen föld nélkül maradtak, vagy túlságosan kevés földet kaptak.

Ez az állapot uralkodott a Bach-féle önkényuralom egész ideje alatt. Lényegében nem változott az úgynevezett alkotmányos élet visszaállítása után sem, 1860-ban, sem az árpámentáris rezsim alatt 1867-ig. Az akkor kötött osztrák—magyar kiegyezés ismét visszaállította Magyarország Ausztriától való felemás függetlenségét, Magyarország nem magyar népeit kiszolgáltatta Magyarországnak, melynek uralkodó osztálya a nemzetiségieket ugyanolyan elnyomatásba taszította, amilyenben 1848 idején voltak. (Az 1868-as horvát—magyar kiegyezés csak Horvátországnak adott bizonyos korlátolt önrendelkezési jogot, de az nem volt elégséges ahhoz, hogy megvédje a hatalom magyar birtokosainak egyre kíméletlenebb nemzeti-politikai és gazdasági elnyomása ellen.)

Az 1867-es kiegyezés után a parasztság helyzete is nagyjából változatlan maradt, míg a magyar állam kormányzása továbbra is az 1848-as idők magyar uralkodó feudális osztályának volt a kiváltsága.

Ilyképpen 1867-ben Magyarországon többé-kevésbé ugyanazok a nemzetiségi, osztály- és agrárviszonyok alakultak ki, melyek 1848-ban uralkodtak. Ezekben a viszonyokban egészen Magyarország összeomlásáig, az első világháború végéig (1918) nem történt lényeges változás.

Ennek az állapotnak szükségképpen hasonló nemzetiségi és osztályellentéteket kellett szakadatlanul felidéznie, mint amilyenek 1848 idején állottak fenn.

1867-től 1918-ig csak a magyar lakosság összetételében következett be lényeges változás. A gyár- és kézműipar fejlődésével megjelenik a polgárság mellett egy földnélküli parasztlétekből, mezőgazdasági munkásokból és elszegényedett parasztbirtokosokból toborzódó, szám szerint is egyre erősödő munkásosztály. A magyar polgárság eközben főként az uralkodó nagybirtokos osztályra támaszkodik. Valójában a polgárság ilyenén magatartása és a nagyszámú modern ipari proletariátus fellépése élezte ki a már fennálló osztályellentéteket és erősítette az osztályharcot.

Miután tehát a három alapvető kérdés közül, melyek megoldásáért indult meg 1848-ban a harc, egészen 1918-ig egyik sem nyert megoldást: nem valósult meg Magyarország Ausztriától való teljes függetlensége, nem szűnt meg a nem magyar népek nemzeti jogfosztottsága, a földnélküli parasztság s a falusi szegénység nem jutott földhöz — a magyar nemzeti-politikai és társadalmi élet gócpontjában továbbra is időszerűek maradtak az 1848-as forradalom összes fő problémái. Így 1867 után is csaknem megszakítás nélkül tovább folyik a harc Magyarország teljes függetlenségéért, az elnyomott nem magyar népek nemzeti egyenjogúságáért és függetlenségéért, az agrárkérdés megoldásáért a nagybirtokok felosztása útján. A harc részvevői is jórészt ugyanazok: a magyar feudális osztály képviselői, mint 1848-ban, a nem magyar népek nemzeti mozgalmának élharcosai és a parasztság. A nemzeti ideológiák és pártprogramok, valamint a politikai jelszavak is gyakran az 1848-ban megformulázott eszmék és célkitűzések csaknem szó szerinti ismétlései.

Ennek a tényleges állapotnak alapján Szabó Ervin mindjárt munkássága legelején világosan felismerte, hogy mindannak, ami a korabeli Magyarország politikájában történik, az 1848-as forradalomban vannak a gyökerei, és hogy a korabeli osztály- és nemzetiségi ellentétekben jobbra azok az összeütközések élnek tovább és folytatódnak, melyek a forradalom idején a felszabadulásért küzdő és az elnyomó erők harcában nyilvánultak meg.

Szabó Ervin az 1900-ig szerzett tapasztalatai alapján azt a helyes következtetést vonta le, hogy a három fő probléma (a magyar függetlenség, a nemzetiségi és a parasztkérdés) megoldására irányuló kísérletek jó része 1848-ban is és 1860-tól 1900-ig is azért maradt hiábavaló, mert a függetlenségi, felszabadító mozgalmak addigi lelkes élharcosai mind eszmei-politikai, mind szervezői szempontból képteleneknek bizonyultak arra, hogy kiharcolják a magyar és a nem magyar népek szabadságát és hogy radikálisan megoldják a földkérdést. A félfudális és polgári Ausztriához ellenzékien viszonyuló magyar pártok minden kísérlete, hogy a négy évtized alatt megvalósítsák Magyarország teljes függetlenségét, mindenekelőtt azért maradt sikertelen, mert e pártok vezetőségei az uralkodó osztályhoz húztak, forradalmiatlanok voltak és a magyar függetlenségért úgyszólván csakis szavakkal, programatikusan, nacionalista függetlenségi frázisokkal, nem pedig tettekkel, elszánt, harcos forradalmi akciókkal szálltak síkra. A nem magyar népek nemzeti mozgalmak is eredménytelenek maradtak, mert e mozgalmak polgári politikusai, vezetői ugyancsak híján voltak a forradalmiságnak. Az elégedetlen parasztság, noha a lakoságnak óriási

többségét tette ki és még mindig kész volt a harcra, még akkor sem rendelkezett a szükséges ideológiával, sem olyan szilárd szervezettel, hogy megvalósíthatta volna törekvéseit.

Számot vetve mindezekkel a körülményekkel, Szabó Ervin az egyetlen útnak, mely Magyarországot ebből az egy helyben topogó, kiúttalan állapotból kivezetheti, azt látta, hogy egy új s egyre hatalmasabb társadalmi-politikai tényező, a munkásosztály, a proletariátus és annak szociáldemokrata pártja vívja ki forradalmi eszközökkel Magyarország függetlenségét és a nemzetiségi és parasztkérdés megoldását.

Hogy a proletariátust mint új forradalmi osztályt erre a harcra sikeresen lehessen mozgósítani, a magyar munkásosztályt és szocialista pártját kellett a fõnt említett feladatok elvégzésére eszmeileg, politikailag és szervezetenleg elõkészíteni, ki kellett építeni a párt új, önálló politikai vonalát, amely meg kellett hogy feleljen Magyarország népei szükségleteinek, ehhez kapcsolódva a nemzetiségi és parasztkérdésben megformulázni a forradalmi szocialista elméletet és arra alapozni a szocialista mozgalom új politikai gyakorlatát.

Mindenekelõtt pedig a szociáldemokrata párt tagságának legszélesebb rétegét kellett alaposan és rendszeresen megismertetni Magyarország nemzetiségi-politikai és társadalmi valóságával, a politikai események és a fennálló osztály- és nemzetiségi ellentétek gyökereit az 1848-as forradalom tapasztalataiban jelölve meg.

Szabó Ervin azért tartotta az 1848-49-es év eseményeinek megvilágítását a magyar jelen megértése kulcsának, mert a forradalom idején a tettekben világosabban és nyíltabban jutottak kifejezésre az egyes társadalmi osztályok és pártok indítékai, célkitûzései; és mert Magyarországon a politikai élet 1860 óta ugyanazokat a forradalomban meg nem oldott kérdéseket vetette föl. Ahhoz, hogy a magyar valóság szocialista újjáteremtéséért folytatandó harcot, a mozgalom legszélesebb rétegeit kellett ennek a valóságnak minden osztály- és politikai tényezõjével, a haladásnak a forradalomban kipróbált élharcosaival, valamint ellenségeivel, politikájuk történelmi alapjaival minél jobban megismertetni.

A korabeli magyar szocialista mozgalom e sürgõs szükségletének átérzése indította Szabó Ervint a forradalmi múlt rendszeres tudományos feldolgozására. Amikor Szabó Ervin történelemtudományi munkásságának eredményeit cikkekben, broszúrákban, elõadásokban és vitákban ismertette, hogy a történelemtudományt népszerűsítse, nem tett semmiféle engedményt a tudományosság rovására, mert tudta, hogy csak a történelmi igazság tárgyilagos feltárása segíthet a szocialista munkásságnak a jelenben való helyes tájékozódásban. Csak így történhetett, hogy Szabó Ervin tudományos munkásságával a munkásmozgalom szolgálatában egyúttal maradandó értékû történelmi mûveket alkotott, melyek a magyar szaktudósok tárgyilagos, mértékadó értékelése szerint a magyar történelemírás eddig legjobb alkotásait képviselik.